

5. Zhongguo Yilang feiji huan shiyou? // <http://ido.thethirdmedia.com>
6. Dong Fang. Yilang zongtong fanghua yinfa Beijing wajiaojie guanzhu. Beijing 07.09.2008 // <http://www.voanews.com/chinese/archive/2008-09/w2008-09-07-voa23.cfm>
7. Deng Yu. ZhongYi maoyi e da 240 yi meiyuan. – Zhongguo chanjing xinwenbao. – 19.02.2009.

Р.О. Садықова

ҚАЗІРГІ ЖАПОНИЯНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ТАЯУ ШЫҒЫС АЙМАҒЫ

XX ғасырдың екінші жартысынан Жапония халықаралық қатынастар сахнасында беделді Азия-Тынық мұхиты аймағының ойыншысы ретінде әрі экономикалық тұрғыдан да дамыған мемлекет ретінде байқалды. Табиғи қорларының болмауына қарамастан, Жапонияның «қырғи-қабак соғысы» жылдарында «экономикалық ғажайыптың» арқасында жоғарғы жетістіктерге жетуі Жапонияның сыртқы және ішкі саясатының өзіндік ерекшелігін байқатады.

«Қырғи-қабак соғысы» жылдарындағы Жапонияның сыртқы саясатының негізгі ерекшелігі оқшауланудан бас тартып, ашықтық және көпжақты дипломатия саясатына көшкендігінде еді. Осы саясатының көмегімен жапон үкіметі биполярлы әлемдік тәртіпте өмір сүргеніне қарамастан, Кеңес Одағын қосқанда әр алуан бағыттар бойынша белсенділігін байқатып, екіжақты және көпжақты деңгейде қарым-қатынастарды дамытты. Жапонияның мұндай көпжақты дипломатиясы елдің экономикалық дамуын, оның тауарларының экспорты және шетелге жіберілген инвестицияларының көлемін арттырып қана қоймай, қарым-қатынастар орнатқан мемлекеттердің есебінен өзінің энергетикалық қажеттілігін қамтамасыз ете алды. Әсіресе, Жапонияның да әлемдік энергетикалық көздердің жағдайы аландататындығын XX ғасырдың 70-жылдарындағы энергетикалық дағдарыс-ақ байқатты. 1973 жылдың қыркүйек айында энергия дағдарысының төніп келе жатқандығы және мұнай шикізатымен қамсыздандырудың тұрақсыздығы төңірегіндегі әңгімелер барлық жерде айтыла бастады. Осы жылдың қыркүйек айында Жапонияда сыртқы сауда қорлары мен энергетика өнеркәсібін басқару министрлігі энергетика бойынша «Ақ кітап» дайындады, онда жеткізу әдістерінің сенімсіздігіне, осыған байланысты шұғыл шаралар қолдану қажеттілігіне ерекше көңіл аударылған. Бұл қауіп сол жылдары Жапония экономикасының өсуіне байланысты болды. Жапония мұнайдың көп мөлшерін тікелей немесе жанама жолмен халықаралық компаниялардан алатын, ал үкімет пен іскер адамдар мұнай әлеміндегі биліктің компаниялардан экспорттаушы елдерге ауысқан нышандарынан байқады.

1973 жылдың қыркүйек айында шыққан «Ақ кітапта»: «Осы уақытқа дейінгі халықаралық компаниялармен жүзеге асырылған мұнай тасымалдау жүйесіндегі басқару әрекеті бұзылып бара жатыр», - деп айқын жазылды [1]. Яғни, Жапония үшін «1960 жылдарға тән тұтынушы елдердің енжарлық қатынастары болашақта жарамсыздығымен айқындалды». Халықаралық жағдайдың өзгеруіне байланысты, бастапқы американо-жапон одағының кепілдігімен жүргізілген Жапонияның сыртқы саясатында жаңа бағыт пайда болды, ол «Қор дипломатиясы» деп аталды. Оның міндеті - Жапонияның сыртқы саясатының қайта қарастыру арқылы мұнайды тасымалдау жолында кепілдік алу. Бұл бағытты жақтаушылардың ішінде ерекше көзге түскендердің бірі Сыртқы сауда және өнеркәсіп министрі және кейіннен XX ғасырдың Жапония премьер-министрі лауазымына ие болған Ясухиро Накасонэ болды. Накасонэ: «Жапония болашақта сөзсіз алдыңғы елдердің қатарына шығады, сондықтан да соқыр сеніммен «біреулердің» соңынан еру қате», - деп есептеді. «Біреулері» сөзсіз АҚШ еді. Сол себепті 1973 жылдың шілдесінде Накасонэ «Мұнай өндіруші елдерге» арналған жаңа саясат жүргізу керектігін мәлімдеді [2]. Осы мәлімдеме Жапонияның сыртқы саясатында «қырғи-қабак соғысы» жылдарынан-ақ мұнайды өндіруші мемлекеттер, яғни негізгі импорттаушы Таяу Шығыс мемлекеттермен қарым-қатынастардың маңыздылығын айғақтай түсті. Қазіргі кезеңде да Жапонияның сыртқы саясатында Таяу Шығыс аймағы мемлекеттерімен байланыстар алғашқы басымдықтардың қатарына шықты.

Жапонияның Таяу Шығыс мемлекеттерімен қарым-қатынастары, әсіресе экономикалық салада, яғни энергетикалық қорлармен қамтамасыз етуде қарқынды дамуда. Жапонияның Сыртқы істер министрлігінің мәліметтеріне жүгінсек, Жапонияға Таяу Шығыс немесе араб мемлекеттерінен келетін мұнай импортының көлемі 90%-ды құрап отыр. Араб мемлекеттерінің ішінде Жапония мұнайдың 25% импортымен қамтамасыз етуші Сауд Арабиясымен тұрақты қарым-қатынастарды орнатып, Сауд Арабиясы «қырғи-қабак соғысы» жылдарынан бері алғашқы орындағы мұнай шикізатымен қамтамасыз етуші мемлекетке айналып отыр. Жапония мен Сауд Арабиясының қарым-қатынастарының тарихына шолу жасар болсақ, ресми деңгейде байланыстар 1956 жылы екі

мемлекеттің арасында дипломатиялық қарым-қатынастардың орнатылуынан басталды. Сауд Арабиясы мен Жапонияның дипломатиялық мойындаудың көрінісі ретінде 1958 жылы Токиода Сауд Арабиясының елшілігі және 1960 жылы Сауд Арабиясындағы жапондық елшілік Джидахта ашылды. Жапония Сауд Арабиясымен қарым-қатынастарда Парсы шығанағынан келетін мұнай көздеріне бағыныштылығы артып келе жатқан бүкіл Азия-Тынық мұхиты аймағы атынан әрекет етуге тырысады. Қазіргі таңда Жапония басшылығы Сауд Арабиясымен белсенді диалог жүргізуге әрекеттенуде. Мысалға, 1997 жылы бұрынғы Жапония премьер-министрі Рютаро Хасимото Сауд Арабиясында іссапармен болды. 2002 жылы сол жылдардағы жапон премьер-министрі Коидзуми де Таяу Шығыс мемлекеттеріне іссапарлары барысында Сауд Арабиясында болды. АҚШ-тың ХХІ ғасырдың басында Ирактағы әскери операциясы басталғанға дейін жапон үкіметі Мұнайды экспортқа шығаратын елдер ұйымы мүшелерімен, соның ішінде Сауд Арабиясымен мұнаймен қамтамасыз етуде мүмкін болатын кедергілердің алдын алу үшін кеңес алмасуларды өткізген болатын. Осылайша Жапонияның Сауд Арабиясымен саяси диалогті дамытуда экономикалық мүдделестік өзіндік рөлін атқарып отыр. Дегенмен, жапондық тарап үшін қазіргі таңда Сауд Арабиясымен қарым-қатынастардағы белгіленіп отырған ағымдық мақсаттарының бастысы - осы мемлекеттегі жапондық компанияның мұнайды игеру бойынша құқықтарын қамтамасыз ету. Осы орайда 2000 жылғы Сауд Арабиясымен жасалынған жапондық ірі компаниялардың бірі «Арабия ойлдың» мұнайды игеру бойынша құқықтарын ұзарту бойынша келіссөздердің сәтсіз аяқталуы Жапонияның аймақтағы мұнайды игеру саласы бойынша ұстанымдарына елеулі соққы болып тиді. Жағдайды өзгерту мақсатында жапондық үкімет ірі көлемдегі бірқатар шараларды жүзеге асырып, нәтижесінде жетістіктерге жете алды. Яғни, 2001 жылы жапон басшылығы Кувейттегі құқықтарын ұзартуға және Сауд Арабиясымен үзілген қарым-қатынастарды қайта қалпына келтіруге қол жеткізе алды. Қазіргі таңдағы Жапония мен Сауд Арабиясының қарым-қатынастары тыныштықпен және сақтылықпен ерекшеленуде. Алайда 2000 жылғы жағдай Жапонияның өзге де мұнаймен қамтамасыз ету бойынша бағыттарға назар аударуына түрткі болды. Сауд Арабиясындағы жапондық мұнайды игеру бойынша компаниямен орын алған жағдай Токионың ұстанымы келешекте қандай болары әлі белгісіз болып отырғандығын байқатты, себебі Таяу Шығыс аймағының мемлекеттерінде мұнайды игеру бойынша шетелдіктердің құқықтарын қысқарту бойынша үрдіс күшейіп келеді. Сонымен қатар «Ниссэки» сияқты мұнай алыптарының тұрақсыз қаржылық жағдайы мен қайта құрылымдық өзгерістерді бастан өткеруі де Таяу Шығыс мемлекеттері үшін өзекті мәселеге айналып отыр [3].

Жапонияның сыртқы саясатында энергетикалық қажеттілікті қамтамасыз ету мәселесінде Сауд Арабиясымен қатар, өзге мемлекеттермен де байланыстар маңыздылыққа ие болып отыр. Жапонияның Таяу Шығыс аймағындағы Сауд Арабиясынан кейінгі екінші сауда-экономикалық саласындағы әріптесіне Израиль айналып отыр.

1991 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейінгі жылдарда екі мемлекеттің қарым-қатынастары толыққанды өзгеріске түсіп, Жапонияның Израильге қатысты жаңа ұстанымы қалыптасты. Жапонияның Израильге қатысты жаңа ұстанымының қалыптасуына екі негізгі фактор ықпал еткен болатын. Біріншісі, Ирактың Кувейтке шабуылы Жапонияның араб әлеміндегі бірліктің жоқтығын байқатуымен байланысты болды. «Шөлдегі дауыл операциясының» ерекшелігі араб мемлекеттерінің сыртқы күш, яғни АҚШ-тың ықпалымен саяси және экономикалық жетекшілікке ие болу үшін өзара соғысқандығында еді. Жапон үкіметі араб-израильдік қақтығыс Таяу Шығыстағы тұрақтылыққа қауіп төндіретін жалғыз фактор еместігін бағамдай бастады. Сонымен қатар осы дағдарыс барысындағы және одан кейінгі де Израильдің қандай да бір күш қолданудан оқшаулануы жапондық саясаткерлер және баспасөз тарабынан зор қолдауға ие болды. Жапонияның Израильге қатысты ұстанымының өзгеруіне ықпал етуші екінші фактор Таяу Шығыстағы бейбіт реттеу үдерісінің «Шөлдегі дауыл» операциясынан кейін 1993 жылғы қыркүйектегі Израиль мен палестиналық азаттық ұйымы арасындағы Осло келісіміне қол қойылуынан бастап жаңа кезеңге өтуімен байланысты болды. Екі тараптың бір-бірін мойындауы Жапонияның Таяу Шығыстағы бейбіт реттеу үдерісіне қатысуға және Израиль мен Жапония арасындағы саяси байланыстардың қарқындылығына үлесін қосуға мүмкіндік берді. Араб-израильдік бейбіт реттеу үдерісіне Жапонияның қатысуы қажет болды. Себебі - Жапония Таяу Шығыс аймағындағы жағдайдың өз мемлекетінің қауіпсіздігі мен экономикалық дамуына ықпал ететінін «қырғи-қабак соғысы» жылдарындағы мұнай дағдарыстары мен «Шөлдегі дауыл» операциясынан сабақ алу барысында ұғынған болатын. Сондықтан Жапония үшін Таяу Шығыс аймағында экономикалық қана емес, енді Таяу Шығыстағы бейбіт реттеу үдерісіне де қатысып, саяси белсенділікті арттыруы қажет болды. Сонымен қатар араб-израильдік бейбіт реттеудің Жапонияның экономикалық мүдделері үшін аса тиімді екендігі белгілі болды, яғни аймақтағы бейбіт реттеу үдерісі қандай да бір кедергілерсіз жаңа ірі экономикалық кеңістіктің ашылуына және көптеген жаңа

мүмкіндіктердің ашылуына жағдай жасады. XX ғасырдың 90-жылдарының басында Израиль де Таяу Шығыстағы «қалыптасушы нарықтардың» біріне айналған болатын. Осындай факторлардың негізінде Жапония Израильмен қарым-қатынастар мәселесінде Таяу Шығыстағы бейбіт реттеуге қатысу арқылы саяси белсенділігін арттырып қана қоймай, экономикалық байланыстарды нығайта бастады. Яғни, Жапонияның саяси белсенділігіне келер болсақ, бұл әрекет оның 1991 жылғы аймақтағы жағдайды реттеуге бағытталған Мадрид конференциясынан кейін көпжақты экологиялық жұмыс тобына жетекшілік етуінде және су қорлары бойынша, аймақтық экономикалық даму және босқындар ісі бойынша жұмыс топтарына қатысуында көрініс тапты. Сонымен қатар Жапония жаңа палестиналық Ұлттық кеңестің сайлауына бақылаушылар жіберді және 1996 жылы да аймақтағы тұрақтылықты қадағалау мақсатында БҰҰ-ның аймақтағы бақылау күштерінің құрамында 45 жауынгерді жіберді. Осы шаралар, негізінен, Жапонияның Таяу Шығыстағы тұрақтылықты қамтамасыз ету және бейбіт реттеу үдерісіне қатысуға ғана бағытталмай, Жапонияның Израильмен саяси қарым-қатынастарының жақсаруына ықпал етті. XX ғасырдың 90-жылдарының басында Израиль мен Жапонияның екіжақты жоғарғы деңгейдегі саяси контактілері жиілей түсті. Әсіресе, 1994 жылғы желтоқсандағы Израиль премьер-министрі Я. Рабиннің Жапонияға іссапары барысында араб мемлекеттерінің экономикалық бойкотына қатысты өз саясатын қайта қарауды көздеген және Жапония мен Израильдің арасындағы ғылыми ынтымақтастық бойынша келісімнің қол қойылуы мен израильдік қаржы нарығының жапондық инвестицияларға ашылуын қарастырған Жапония декларациясының қабылдануы аса маңызды оқиғаға айналды. 1994 жылдың сәуірінде жапон мен израильдік үкімет екі рет салынатын салықтан бас тарту туралы келісімге қол қойды және осы XX ғасырдың 90-жылдарында азаматтық авиация туралы келіссөздерді жүргізді. Қазіргі таңда да Жапония мен Израильдің арасында әр алуан деңгейлерде кездесулер өткізіліп, халықаралық және аймақтық мәселелердің екіжақты саяси талқылаулардың негізіне айналып отыр.

Израиль мен Жапонияның арасындағы екіжақты саяси қарым-қатынастардың дамуына ықпал етуші басты фактор экономикалық мүдде екенін ескерер болсақ, сауда-экономикалық байланыстар тараптар үшін негізгі ынтымақтастықтың саласына айнала бастады. Жапониядағы XX ғасырдың 90-жылдарының басындағы «экономикалық ғажайып» жылдарымен салыстырғанда экономикалық құлдыраудың орын алуына қарамастан, Жапония мен Израильдің арасындағы экономикалық диалог 1993 жылғы қыркүйектегі Израиль мен палестиналық азаттық ұйымы арасындағы Осло келісіміне қол қойылуынан бастап жақсарды. Жапонияның Таяу Шығыстағы бейбіт реттеуге қатысуы аймақтық инфрақұрылымды дамытуы бойынша әр алуан жобаларға халықаралық компаниялардың дайындығына тұспа-тұс келді. Жапонияның халықаралық сауда мен индустрия министрлігіндегі Ғылым және Технология бойынша Ұлттық агенттігінің делегациясы, Кэйданрен (Жапонияның экономикалық ұйымдарының федерациясы) делегациясының 1993 жылғы сәуірдегі іссапарлары және халықаралық сауда мен индустрия министрлігінің сыртқы істер бойынша министрі орынбасары Хатакэяма мен сыртқы істер бойынша министр Шимон Пэрестің 1992 жылғы қарашадағы саяси кездесулері Израиль мен Жапонияның арасындағы өсіп келе жатқан экономикалық байланыстарды кеңейте түсті. Осындай жапондық компаниялар мен министрліктің белсенділігінің нәтижесінде 1995 жылы Израильдің экспорты 1994 жылмен салыстырғанда 33%-ға өсіп, 1,2 млрд долларға жетті және экспорттың басым бөлігі жоғарғы технологиялар саласына бағытталды. Сонымен қатар, машина бөліктерінің экспорты 42%-ды құрап, 172 млрд долларға жетсе, электрондық жабдықтарының экспорты іс жүзінде екі есеге 67 миллионға өскен [4].

Жапонияның Израильмен экономикалық қарым-қатынастарын дамытуда Жапондық сыртқы сауда ұйымы, яғни Джетро да өзіндік үлесін қосуда. Жапонияның премьер-министрі Мураяманың 1995 жылдың қыркүйегіндегі іссапарының нәтижесінде 1997 жылға дейін Израильде Джетроның өкілдігінің офисін ашу туралы келісімге қол қойылды. Осы өкілдіктің ашылуы жапондық сауда компаниялары үшін Израильдің жаңа нарықтарын ашуда және өз нарығында да оның үлесін арттыруға ықпалын тигізді.

Жапонияның Иранмен ынтымақтастығы Жапонияның Сауд Арабиясына деген бағыныштылықты төмендету және энергетикалық қажеттілікті қамтамасыз етуге бағытталып отыр. Осы тұрғыдан, энергетикалық қажеттілікті өтеуге бағдарланған жапон дипломатиясының мүдделестігі Иранды «зұлымдық белдеуі» мемлекеттері қатарына қосқан АҚШ-тың наразылығы сияқты саяси факторларға қарамастан басымдыққа ие болып отыр. Себебі, қазіргі таңда Иранның анықталған энергия қорларының көлемінің ішінде мұнай - 12 млрд тонна (әлемдік мұнай қорының 9%-ы), табиғи газ - 21 млрд тоннаны (әлемдік газ қорының 15%-ы) құрап отыр. Иран Мұнайды экспортқа шығаратын елдер ұйымы мүше-мемлекеттерінің арасында мұнай өндірісі бойынша Сауд Арабиясынан кейінгі екінші орынға шығып отыр. Ирандық мұнай мен газ салалары Тегеранға қатысты америкалық

назарды ескере отырып, сақтықпен әрекет етуге ұмтылатын трансұлттық компаниялардың ерекше назарын аудартуда. Осы тұрғыдан Жапонияның Иранмен қарым-қатынастары АҚШ-тың назарында болып отырғандығы даусыз.

Иран мен Жапонияның арасындағы экономикалық байланыстарда энергетика саласында біріккен жобалардың рөлі артып отыр. Осындай алғашқы бірлескен шара Иран мен Жапония арасында 2000 кВт-тық Хузестан провинциясының оңтүстік-батысындағы Карун өзенінде Godar Landar электрлік станцияны бірлесіп салу туралы келісімшарт болды. Бұл келісім бойынша 68,8 млн долларлық, екі пайыздық салым көлемінде белгіленді және бұл қаржы 18 жылда өтелуі тиіс.

Жапония мен Иранның энергетика саласындағы ынтымақтастығы елдің өзге де аймақтары бойынша дамытылуда. Жапонияның Иранмен энергетикалық байланыстарындағы негізгі мүддесі тоғысқан аймақ әрі әлемдегі дамытылмаған негізгі мұнай аймағы Азадеган аймағы (26 млрд-тық баррель көлемінде) болып отыр. Осы мұнай аймағы Иран мен Ирактың шекарасында орналасқан және екі мемлекет те табиғи қорларға ене алады. Сол себепті осы аймақ америкалық мүдделестіктің аймағына айналып отыр. Дегенмен, жапон үкіметі АҚШ тарапынан жасалынған қысымға қарамастан, 2004 жылы 20 ақпанда Иранмен келісімге қол жеткізе алды. Жапонияның Иранмен жасалынған келісімшартына сәйкес Inprex Corporation”, “Tomen Corp.” Және “Japan Petroleum Exploration Company Ltd.” компанияларынан құралған жапондық консорциум Азадеган мұнай аймағын 12,5 жылдық мерзімде дамытуға құқыққа ие болды. Келісімшарт бойынша Азадегандағы өндіріс 2007 жылы басталуы және шығындар 6,5 жыл шеңберінде төленуі қажет болды. Жапондық тараптың өкілдері келісімшартқа байланысты келіссөздерді жүргізу барысында олардың Сауд Арабиясындағы мұнай аймақтарын дамыту бойынша құқықтарынан айырылу есебінен болған шығындардың орын толтыруды жоспарлағандығын айтты. Екі тарап келісімнің кейбір шарттары бойынша және техникалық компоненттері бойынша келешекте белгілі бір түзетулерді енгізетіндігін байқатты. Әрине, осы келісімшартқа қол қойылудың өзі Жапонияның АҚШ-тың қысымына қарамастан, Таяу Шығыстағы экономикалық мүдделестік тұрғысынан, яғни мұнай факторының ықпалымен әрекет еткендігін байқатады. Алайда АҚШ тарапынан Жапония басшылығына Ирандағы Азадеган аймағын дамыту бойынша жоспарларын тоқтату туралы да мәлімдемелер жиілей түсті. Жапондық күнделікті баспасөздегі жарық көрген мемлекеттік деректерге сәйкес, АҚШ-тың Мемлекеттік хатшылықтың мүшесі Роберт Зоэлик пен Мемлекеттік хатшының орынбасары Роберт Джозев бейресми деңгейде Жапониядан уақытша Азадеганды дамыту бойынша жоспарларын тоқтату туралы ұсыныс жасады. Жапондық баспасөзде бұл ұсыныс Азадеганды дамыту бойынша Иранға түсетін табыс оның ядролық қаруларды дамыту бойынша жобаларында шығындалуы мүмкіндігіне негізделгендігі және осы жағдайда халықаралық қауымдастықтың Иранға қарсы тұруда біріккен майдан құруда қиындықтар туғызатындығы атап өтілді [5]. АҚШ-тың мемлекеттік департаментімен қатар, 2006 жылдың ақпанында халықаралық қауымдастық шеңберінде, яғни БҰҰ-дағы АҚШ-тың елшісі Джон Болтон Жапонияның қиын энергетикалық қажеттілікке негізделген жағдайын түсінетіндігін, дегенмен ғаламдық қауымдастықтың ядролық қарудың таралуына бірлесе қарсы тұруы бойынша жұмыс істеу керектігіне иландыруға тырысты. Жапондық үкімет болса өзінің сыртқы саясатында Таяу Шығысқа қатысты бағытта ықпал етуші америкалық және мұнай факторын есепке ала отырып, ядролық қаруды таратпау және өзінің энергетикалық қажеттілігі мәселесіне де назар аударатындығын байқатты. Яғни, жапондық кабинеттің бас хатшысы Абэ осы ұстанымның қалыптасқан жағдайда Азадеганның келешектегі бағыты бойынша АҚШ басшылығымен нақты келіссөздерді жүргізіп жатқандығын білдірмейтіндігін атап өтті. Абэ баспасөз өкілдеріне: «Біз осы мәселеде ядролық қаруды таратпау мәселесі мен тұрақты мұнаймен қамтамасыз ету мәселесі де маңызды болып табылатындығын біздің ортақ мойындауымыздың негізінде әрекет етуді қалаймыз», - деп мәлімдеді [6]. 2006 жылы наурызда жапондық үкімет Азадеганды дамыту бойынша мәселеде осы ұстанымға сәйкес АҚШ тарапынан жасалынған ядролық қарудың таралуына қарсы тұруда бірлесу туралы мәлімдемесіне жауап ретінде Иранның келетін шикізатты сатып алудың мөлшерін 2%-дық деңгейде төмендету бойынша іс-шара қабылдады. Компаниялар ирандық мұнайдың импорт мөлшерін сатушылар үшін төмендетпек, бірақ Иранмен жасалынған тікелей ұзақ мерзімдік келісімшарттар бойынша сатып алу көлемін өзгертпейді. Артынша жапон үкіметінің кеңесі Жапонияның келесі 25 жылда энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мұнай шикізатының импортын екі есеге арттыру керектігін мәлімдеді. Осы жағдайда жапон үкіметі Иранмен Азадеганды дамытуда АҚШ-тың наразылығына қарамастан, келісімшарт бойынша жоспарларын жалғастыруға мүдделі болып отыр және осы тұста Иранның Жапонияның үшінші ірі мұнаймен қамтамасыз етуші мемлекет екенін ескерген қажет болар. Сауд Арабиясындағы жапондық компаниялардың мұнайды игеруі бойынша құқықтарынан айырылған

жапон үкіметі үшін тағы да бір энергиялық қайнаркөзден айырылу елдің экономикалық дамуына ірі соққы болып тиюі мүмкін.

Жапония Таяу Шығыс аймағының мемлекеттерімен қарым-қатынастарда энергетикалық қажеттілікті өтеуде мұнаймен қатар, басқа да табиғи қорларды игеруде белсенділігін байқатуда. Жапонияның Таяу Шығыс аймағындағы газды бірлесіп игерудегі әріптестерінің қатарында Катар мен Оман алдыңғы орындарда болып отыр.

Катар әлемдік газ қоры бойынша үшінші орынға ие болып отыр және жанатын газдың негізгі экспорттаушыларының бірі болып табылады. Жапония Катарда 1993 жылы қызметін бастады. Яғни, осы жылы ұлттық Катардың Басты мұнай корпорациясы (63%), америкалық «Mobil» (25%), жапондық Itochu (4%) және «Nissuo Iwai» (3%) компаниялары және Оңтүстік Кореялық «Korea Gas Corporation» (5%) компанияларынан біріккен консорциум құрылған болатын. 2002 жылдан жыл сайынғы газ тасымалдары 4,8 миллиард тоннадан асуда. Консорциум осы уақытқа дейін өзінің өнімін, яғни газды Оңтүстік Кореяға, Үндістанға экспорттау бойынша ұзақ мерзімдік келісім-шарттары бар және Араб монархияларына арналған біріккен газбен қамтамасыз ету жүйесін құру туралы жобалар да ұсынылуда. Жапонияның осы біріккен консорциумымен қатар, Катармен газды игеру бойынша өзге де маңызды іс-шаралар атқарылды. 1997 жылы «Tubu Denquoku» 25 жылға жыл сайын 4 млрд тонна көлемінде жанатын табиғи газдың тасымалданатынын қамтамасыз ету туралы негізгі келісімшартқа қол қойды және осылайша Катардың жанатын табиғи газдың жапондық корпорацияның сатылымындағы көлемі 45%-ға өсті. Басқа жапондық танымал «Tohoku Denquoku», «Tokio Denquoku», «Kansai Denquoku» сияқты компаниялар «Tubu Denquoku» компаниясынан үлгі алып, соның саясатын жалғастырды.

Жапонияның Катармен газды игеру бойынша қол жеткізген жетістіктері және оның алғашқылардың бірі болып әлемдегі газбен қамтамасыз етуде әлемдік жетекші мемлекетке айналу мүмкіндігі бар Катарға алғашқылардың бірі болып келуі екі мемлекеттің келешектегі табысты қарым-қатынастарының берік негізі болмақ.

Жапонияның Катармен қатар, газды игеру бойынша Таяу Шығыстағы әріптесінің бірі - Оман. Жапондық «Osaka Gas» компаниясы омандық нарыққа еніп үлгерді және Омандағы мұнай қорлары да жеткілікті, яғни олардың 20 жылға дейін жеткілікті болу мүмкіндігі жоспарлануда. Оманда газ кен орындары да анықталуда. Сонымен қатар Жапония үшін осы мемлекетпен ынтымақтастық тиімді болып отыр. Жапондық эксперттер Катармен ынтымақтастықтың келесі артықшылықтары барлығын айтуда: Оманның тікелей Араб теңізіне шыға алуы, оның Парсы шығанағындағы қақтығыстардың бейтарап ұстанымы, Жапонияға қатысты жылы көзқарастың болуы, Оман монархының мемлекеттің ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі жүйелі саясаты [7].

Кувейт және Біріккен Араб Әмірліктері де Жапонияның дәстүрлі әріптестері. Осы мемлекеттердің мұнай үлестері - 13,3 млн тонна және 12,6 млн. тонна, ал газ қорлары – 1,5 млрд шаршы метр және 5,8 млрд шаршы метр. Жапония осы мемлекеттермен тұрақты кеңес алмасуларды екіжақты деңгейде де және халықаралық форумдар шеңберінде де жүргізеді. Жапонияның Таяу Шығыстағы саясатына әсерін тигізуші факторлардың негізгісі мұнай факторы болып отыр. 90%-дық мұнайды Парсы шығанағынан немесе Таяу Шығыс аймағынан импорттап отырған Жапония үшін осы аймақ мемлекеттерімен байланыстарда энергетикалық қажеттілік, яғни мұнаймен қамтамасыз ету алдыңғы орынға шығып отыр. Сол себепті Таяу Шығыс аймағы мемлекеттерімен соңғы жылдары экономикалық саладағы әр алуан ынтымақтастық бағдарламалары жапондық дипломатияның негізгі міндеттерінің біріне айналды. 2001 жылғы Жапонияның Сыртқы істер министрі Е. Кононың Парсы шығанағы мемлекеттеріне іссапарлары барысында дәстүрлі экономикалық қарым-қатынастарды Сыртқы істер министрлерінің тұрақты кездесулері мен Жапония-Парсы шығанағы мемлекеттерінің одағы форумы бағытында диалогті дамыту сияқты жаңа өзара әрекеттестіктік салалармен кеңейтуге ұмтылыс жасалынды. Әзірше Жапонияның ұзақмерзімдік жоспарлары жүзеге асырылу үстінде, алайда ағымдық мақсаттар да жүзеге асырылуда. Осы мақсаттардың бастысы - Таяу Шығыс мемлекеттерінде жапондық компаниялардың мұнайды игеру бойынша құқықтарын қамтамасыз ету.

Осылайша, қазіргі таңдағы Жапонияның Таяу Шығыс мемлекеттерімен байланыстарынан ақ осы аймақтың елдің сыртқы саясатында маңызды рөлге ие екендігін байқауға болады.

2. Жүніс Қ. Ә. Мұнайды экспортқа шығаратын елдер ұйымы (МЭШЕҰ) және араб елдерінің мұнай саясаты. - А., 2006. - 64-65 бб.
3. Sankei Shimbun, March 23.2006//www.sankei.co.jp
4. Peter Kemp, "Crisis Forces Policy Rethink," Middle East Business Weekly, 34 (Oct. 19, 1990): 15.
5. Willy Stern, "Japan: A Willing Participant in the Arab Boycott of Israel," in: Middle East Review, vol. 21, no.1 (Fall 1988). - P.47-53.
6. Rush Shuster, "Japan: Rising Sun over Israel/ Link, vol.6, no. 51 (October 1996). P.40-42.

Т.Н. Махмұтов

ИРАНЫҢ ЯДРОЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МАҚСАТЫ

XXI ғасыр адам баласының жаһандану кезеңіне аяқ басып, әлемді жаңарту бағытында көптеген ғылыми өзгерістерімен таңдандыруда. XX ғасырдың 40-жылдарынан бастау алған ядролық қарудың негізі адамзат қоғамының қауіпті дертіне айналып, «Атом өндірісінің» бағыттары бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналуда.

XX ғасырдың бірінші ширегінде әлемдегі ұлы державалар арасында қару-жарақ бәсекелестігі орнаған болатын. Алғашқы ядролық қаруды жасау мен сынаудағы бестік мемлекеттер: 1945 жылы Америка Құрама Штаттары, 1949 жылы Кеңес Одағы, 1952 жылы Ұлыбритания, 1960 жылы Франция, 1964 ж. Қытай Халық Республикасы. Ядролық қарудың пайда болғанынан бастап әлемдегі ядролық қаруы жоқ мемлекеттерге саясатта өз өктемдігін жүргізе бастады. Ядролық державалардың мұндай әрекеті мемлекеттер арасында тұрақсыздық тудыратыны анық еді. Осы аталған елдер Халықаралық Атом энергетикасы агенттігінің (МАГАТЭ) бақылауымен 1967 жылы 1 маусымда Венада Ядролық қаруды таратпау келісімшартына (ДНЯО) қол қойды. Ядролық қаруды таратпау келісімшартының келесі тармағының IV бабына сәйкес ядролық қаруы жоқ мемлекеттерге «Бейбітшілік мақсатта ядролық энергияны өндіруге, пайдалануға, зерттеуге» құқылы екендігін жеткізді. ЯҚТКШ-ның кейбір тарауларына келіспеушілігін білдірген бірнеше мемлекеттер келісім-шарттың ұлттық алалау сыңайларының барын атап өтті. Үндістан, Пәкістан, Израиль, ОАР және Бразилия өздерінің ядролық қаруларын жасауды бастады. XX ғ. 80-жылдарында ОАР мен Бразилия өзінің ядролық арсеналын жойды. Алғашқы бес ядролық алпауыт мемлекеттер кейінгі мемлекеттердің ядролық қару жасау әрекетіне кедергі бола алмады. Олар өздерінің ядролық зерттеу жұмыстарын ЯҚТКШ-ның негізінде жүргізді. Ядролық державалардың ішіндегі әлемдегі алғашқы АЭС-тің негізін қалаған Кеңес Одағының ғылымға қосқан жаңалығы ядролық технологияның жетістігінде әскери және саяси, бейбітшілік маңызы жағынан әлемдегі елдердің қызығушылығын тудыратыны анық еді. Келісімшарт негізінде Кеңес Одағының жетпіс жылдық билігінен кейін, кеңестік билігіндегі мемлекеттер өз егемендігін алып, шет мемлекеттермен байланысын жаңа тұрпатта жүргізе бастады. Әлемді дүр сілкіндіріп, дүрбелең дүниені діңгегінен ұстаған Кеңес үкіметі өз құдіретінен айырылды десек болар еді, бірақ Ресей Федерациясы өзінің ықпалын Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында (ТМД) жоғалтпады. Әлемдік саясаттағы дағдарыстың ықпалы көптеген елдермен бейбітшілік тұрғыда қарым-қатынасты шешті деп айта алмаймыз. Кеңес Одағының ыдырауы бақталас державаның бірі АҚШ және Еуропа мемлекеттері үшін үлкен жеңіс болды. АҚШ-тың Таяу Шығысқа және Орта Азияға ықпал етуіне кедергілер болмады. Америка Құрама Штаттары мен Еуропа мемлекеттері үшін Иран Ислам Республикасының Ресей Федерациясымен уран өндіру және атом электр станциясын (АЭС) қолға алуы үлкен қобалжулар тудыруда. Иран Ислам Республикасы мен Ресей Федерациясының арасындағы ядролық бағыттағы бірлескен іс-жобалар саяси әлемдік деңгейде маңызды орынға ие болуда. Ресей Федерациясы 1992 ж. тамыздағы Иран территориясында АЭС «Бушер» жобасын бейбітшілік бағытта қолдану және іске асыру келісімшарты негізінде қосымша келісімшарт 29.08.1998 ж. «Атомстройэкспорт» жасалды. 1997 жылы Ресейдің атом саласының көрнекті маманы академик, атом энергетикасының министрі болған В.Н. Михайлов Ғылыми жиында ядролық энергияны бейбітшілік мақсатта қолдануда ешбір тосқауылдың болмайтындығын, ядролық энергетиканы меңгеруде мемлекеттер санының артатындығын айтқан [1].

Иран Ислам Республикасының ұлттық ядролық бағдарламасы ғылыми техникалық саладағы дамытуды әр мемлекеттің аясындағы ішкі қарым-қатынастарына тиесілі мүдде ретінде қарастырылады. Бұл факторлар Ресей немесе Иран мемлекеті үшін ішкі саяси бағыттарды бекемдеуге ықпал ететіні анық. Ирандағы радикалды саяси партиялардың көзқарасын өзгертіп, әлемдегі басты мәселеге айналуы мүмкін деген үрей бар. Иран мемлекетін өз қолымызбен ядролық алпауыт мемлекеттердің